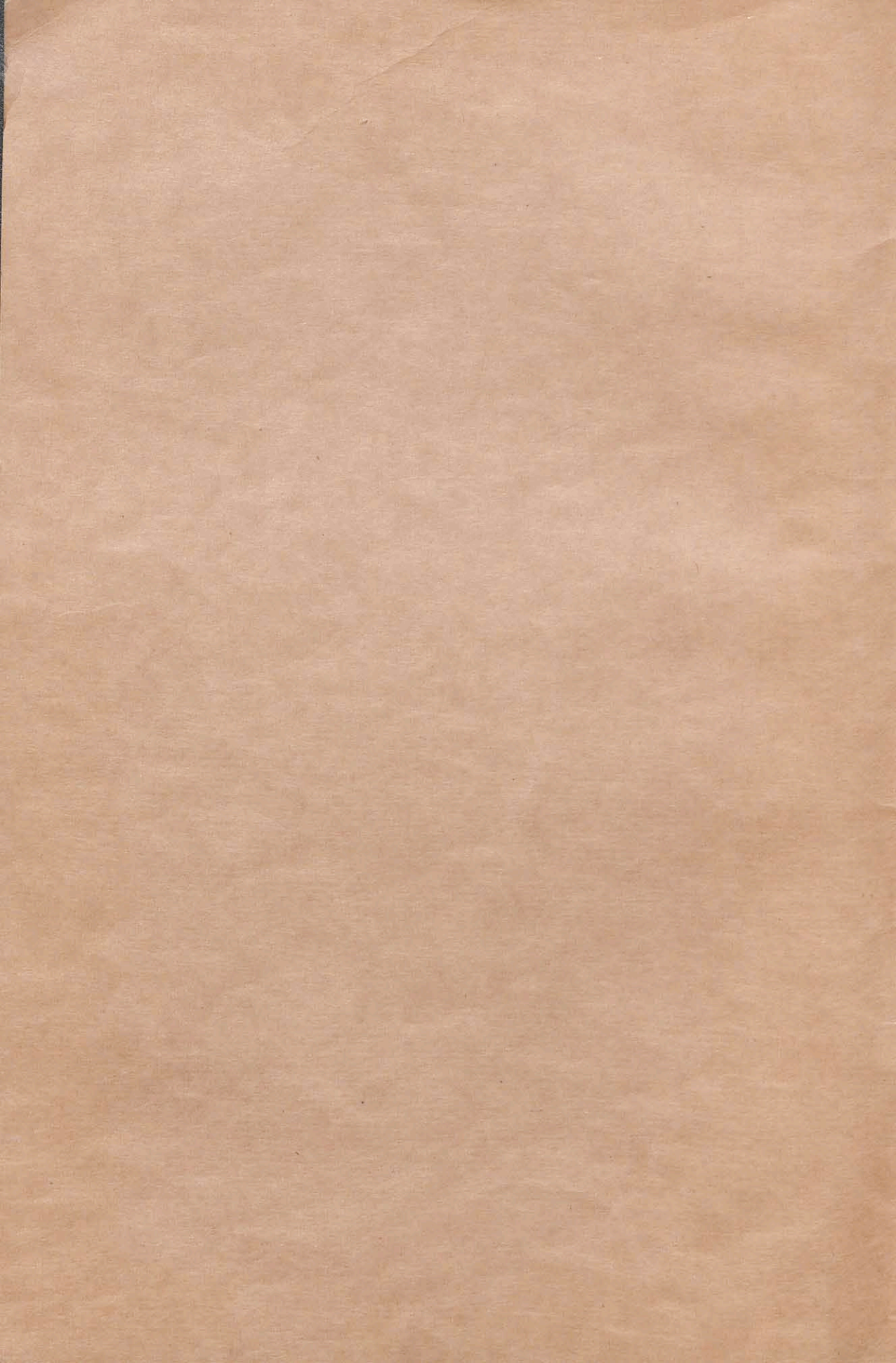

v p
281

Թ
281

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

1999

ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

(Ա. ՀԱՏՈՐ)

ՏԵՏՐ ԶՈՐՐՈՐԴ՝

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.— Բուպէին Անդոնք	ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ
2.— Նափօլի (Քերթուած)	ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ
3.— Մտերիմ Զայնէր — Սիրք	Յ. Թ. ԳԱՅԱԵԱՆ
4.— Ի խոնց Սրի (Քերթուած)	ԶԱՊԷԼ ԹԻԻՐԱՊԵԱՆ
5.— Հայաստան եւ Ֆրանսա (Պաստուած)	ԱՐՍԷՆ-ԵՐԿԱԹ
6.— Մօրս (Քերթուած)	ՎԱՐԴԱՆ ԳԷՈՐԳԵԱՆՑ
7.— Մեր Ապագայ Սերունդին Համար	ԿԱՐՕ ՊԱԼԵԱՆ
8.— Եգիպտոս՝ Արաբական Տիրապետութեան Նախընթացին	ՀԱՅԿԱԶՆ ՀԱՊԷՇԵԱՆ

Գ Ա Շ Ի Ր Է, 1916

Տպագր. Զ. Ն. Պերպերեան

ԸՆԹԵՐՑՈՂ ՆԵՐՈՒՆ

«Անապատին Յուշարձանը» թղթատարէն ստացող մեր պատուական ընթերցողներէն կը խնդրենք որ բաժնեգինը (20 դ. Ե.) փութացնեն մեզի, այս հրատարակութեան նիւթական ծանր հոգը մեզ տանելի ընծայելու բարեհաճութեամբ:

1. 8283

ՐՈՊԵՒՆ ԱՆԴՈՅԸ

Ներկայ ըրպէին արտասահմանեան հայ հոգեբանութիւնը կը բնորոշուի խուլ ու խորունկ անհանգստութեամբ մը :

Հերուան ամեհութիւնները տեղի տուած են անձկոտ ու ցաւագին հոգելլկումներու առջեւ : Զիրար խաչածեւող, իրարու վրայ խուժող հոսանքներն հետզհետէ կանգ առնելու, գրիթէ լըճանալու երեւոյթն ունին, և իրենց մակերեսային հուսկ փըրփուրները ներքին տազնապի նոպաներով միայն կը բացատրուին :

Ոգիւորութեան, սրտապնդումի պատրուակներ կը փնտռենք մեր շուրջը, և պատրանքներ իսկ չենք գտներ՝ անոնց կառչելու, անոնցմով կազդուրուելու համար, պահ մը :

Գերագոյն վրիպումներէ վերադարձողներու վշտահար, խղճատանջ ու անմխիթար վիճակին վերածուած ենք ամենքս ալ, — ի՞նչու իրարու չի խոստովանիլ յուսալքութիւն մը, որ կ'ոռնայ մեր իւրաքանչիւրին ներսիղին, ի՞նչ իմաստ ունի գլուխ բռնել դժընդակ իրականութեան մը դէմ, և յամառիլ ժխտել անժխտելին :

Ժողովուրդ մը ամենէն ահաւոր ազէտակոծումին տակ ալ չի դադրիլ ներուժ, շքեղ ու խանդավառ կեանքով մը խայտալէ՛ հրք իր զոհողութեան կամքերը, մաքառումի ջիղերը միահողոյն լարուած, պրկուած են դէպի միակ նուիրական իտէալ մը : — Վէրտէճնի առջեւ աստուածացող Յրանսան երկվայրկեան մը իսկ կը յամենայ միթէ անդրադառնալու իր ողջակէզներուն ահաբնութեանը, հաշուելու իր խոշտանգուած կողերուն արիւնահոս վէրքերը... Բարոյական գերմարդկային վերելքի մը մէջ ազգովին ծառայած, Ազատութեան Մայր-Հայրենիքը կը սարսույ այն անդդուելի հաւատքով՝ թէ աւելի՛ հզօր, աւելի՛ սքանչելի բան մը պիտի ծնի ամբողջ այդ անխնայ թափուած արիւններէն, նոր դարագլուխ մը՝ որուն բերելիք յեղաշրջումները պիտի գերազանցեն անտարակոյս Մեծ Յեղափոխութեան բոլոր համաշխարհային արգասիքները... Ու զարմանալի չէ՛, որ կրակի գլխերուն ետին ամբողջ գրականութիւն մը կը ծաղկի այդ դիւցազնական ոգիով թաթաւուն, ամբոխներու խօսող բեմբասացներ, խարհրդարաններ վարող քաղաքական գործիչներ մարգարէներու շունչը կը դնեն իրենց ճառերուն ու պատգամներուն մէջ...

Հայ մտածումը, ասդին, կարկամած, անդամալուծուած է, կարծես, երէկուան խռովագին ու հեւասպառ թռիչքներուն իսկ անկաբողջ Մեր ըզեղին վրայ անուրի սեղմումի մը կոտտանքը

կը զգանք, ամէն անգամ որ ցեղին գլխուն չօքած և անոր բնիկ զանգուածները յօշոտող հեռաւոր զարհուրանքը կը յաճախէ մեզի: Եւ անուելի, անագորոյն չարիքէն խելայեղած, երբ Արտասահման ապրող Հայութեան վրէժխնդիր և զարմանատար բոլորանուիրումը կը փնտռենք, անո՛վ ամօքուելու, ներշնչուելու, գօտեպնդուելու համար, անպատիւ ու ապիրատ կրաւորականութեան համատարած կերպարանքի մը առջեւ անարեկ կը մնանք, սահմուկած, ցնորատու շուարումի ու անգոհի մասնուած...

Ո՛չ, Արտասահմանի Հայութիւնը կամովին չի՛ կրնար առած ըլլալ այդ քստմնելի կեցուածքը, և անտարբերութեան, հեղգութեան այդ անսահման դիմակին տակ անկարելի՛ է որ ծածկուած չըլլան լացող աչքեր, մխացող հոգիներ, դառնաթոյն վիշտով բաբախուն սիրտեր... Մա՛յր մը, քո՛յր մը, եղբ՛անք մը, գէթ բարեկամ մը չունի՞նք միթէ, ամի՛նքս ալ, Եղեռնի Անապատին խորը, Աղուողներու, վաճառուողներու, քշուողներու, քաշկռտուողներու, սովամահներու, խենթեցողներու անծայր թափօրին մէջ... Ի՞նչէն է, ուրիմն, Ոգորմա՛ծ-Աստուած, որ անոնց մտարերումը նոյնհետայն չի մղեր մեզի փրկաստեղծ կորովի անվարան ու անվերապահ համադրութիւններու... Իրարու քով գա՞լ, եթէ ոչ ուրիշ բանի, գէթ միասին մեր կատաղութեան բուռնքն սպառնալու հեռակայ թշնամիին, միասին գալարուելու, միասին խմօրելու, բեղմնաւորելու համար մեր սուրբ ատելութիւնը... Եւ եթէ քաղաքացիական առաջին առաքինութիւնն է չի վնասիլ, չընկճուիլ դժբաղդութիւններու տարափին տակ, եթէ պէ՛տք է բարձր պահել տրամադրութիւնները, ընդունեցէ՛ք, թէ մարդիկ շարքերը սեղմելով, ուս ուսի, արմուկ արմուկի տալո՛վ է որ կ'արիանան, կը խանդավառուին հասարակաց սուգին ու տասապանքին մէջ, և ո՛չ թէ իրարու ծամածոնելով և զիրար անգիտել ճարտարւորելով:

Արտասահմանի մեր հանրային ղեկավարներն երէկ պատճառներ ունէին թերեւս իրենց նախընտրած տարբեր ճամբաներն հետապնդելու: Բայց երկու տարուան տաժանելի փորձառութիւնը չարդարացուց իրենց ջերմեռանդ ակնկալութիւնները, և այսօր սխալ հասկցուած անհատական կամ խմբական արժանապատուութեան ի՛նչ փցուն նկատումներ են որ ետ պիտի կեցնէին զիրենք սրաբացօրէն իրարու մօտենալէ և կարծօրէն միաւորելէ իրենց զատ-զատ խրած ճիգերը: Իրենցմէ ո՞վ սիրտ պիտի ընէր սոնքալու երէկուան հակառակորդ տեսակէտին դէմ շահուած իրաւունքի, տարուած յազթանակի սին յաւակնութիւններով:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ մնաց ընելիք, կը փորձուին հարցնել տմանք, ծրագիր մը գրէ՛ք մէջտեղ, որուն շուրջն անմիջականօրէն միաբա-

281-26

նելու հարկ տեսնէինք...

Ծո՛ւռ խորհիլակերպ, վատառո՛ղջ մտայնութիւն: Մեր պառակտումը կարգ մը հրաշալի բաներ վիժեցուց, կամ ճղակտոր ու կիսատպուստ իրականացումի մը մէջ կասեցուց: Բայց դեռ ահագին գործ կայ տեսնելիք, անհունութիւն մը կայ ձեռնարկելիք: Նոր խաբկանքներէ չի տարուի՛նք. մենք աշխարհի առջեւ դեռ պէ՛տք ունինք մեր ամենաարդար իրաւունքները պաշտպանելու, պէ՛տք ունինք միահամուռ ջանքեր թափելու, անտեղիտալի ազդակներ բարձրացնելու, հսկայական պայքարներ մղելու, որպէսզի մեր դատը կորստեան չի դատապարտուի, որպէսզի մեր հայրենի զանգուածային մարտիրոսացումը մեր դահիճներուն, մեր արնաէրններուն եղեռնական անպատուհաս յազուրդը չի մնայ... Մեր ընչեղ դասակարգը պէ՛տք է դուրս բերենք իր անկարելիք, ոճրապարտ որջացումէն... Մեր միացեալ ուժերն իսկ չեն բաւեր մեր հարիւր հազարաւոր վերապրողները սովամահի մագիլներէն ազատելու, և ինչ որ Պիլճիքայի մը, Սերպիլայի մը, Լեհաստանի մը ինքնամատոյց կերպով ընծայուեցաւ, մենք պէ՛տք է դիտնանք այդ արտաքին հոգածութիւնները բռնադատել Արտասահմանի մէջ կողմակերպուած փրոփականաւի զօրաւոր շարժումով մը... Եւ դեռ ի՛նչեր, ի՛նչեր կան համեալաբո՛րքն կարելի... Միայն թէ, լա՛ւ իմացէք, համեալաբո՛րքն ճրագիրներէն չի՛ պիտի բրդիսի, այլ ճրագիրներ՝ համեալաբո՛րքնէն...

Ու, ամենէն առաջ, Արտասահմանի մեր գործօն ու կենսունակ տարրերուն համեալաբո՛ւրքն ինքնին մեծագոյն բարերար արդիւնքը պիտի ըլլայ, մէջտեղէն վերցնելով բարոյական խուժողուժ գայթակղութիւնը, որ կը սպառնայ Հայ Հոգի՛ն իսկ սպաննել:

Այս մթնոլորտին մէջ կարելի չէ՛ ժահրէ տարբեր բան շնչել, կարելի չէ՛ ո՛ր և է արգաւանդ գաղափար յղանալ, կարելի չէ՛ ո՛ր և է գեղեցկութիւն ստեղծագործել... Ո՛չ մէկ երկունք կը սաղմնաւորուի հեռին խորշակովը ցամքած, ամլացած հասարակական գետնի մը վրայ: Նախ քիչ մը զգաստութիւն, պայծառութիւն, ներդաշնակութիւն պէ՛տք է սփռել արտասահմանեան մեր ազգային քառոսին մէջ, և ա՛յն տտեն՝ փարատող մղձուաջին ետեւէն՝ պիտի չուշանանք տեսնել մեր կոչումին անպատիր հորիզոններն ու անվրէպ հնարաւորութիւնները:

— Դո՛ւք «Անապատին» մէջ ձեր «Յուշարձանին» քարերը գլտորելով զբաղեցէ՛ք, կը թուին ըսել ուրիշ սրտնեղ բարեկամներ, Ազգին skrsը ի՞նչերնուզ պէտք, մեզի՛ ձգեցէք ատոր հոգը...

Բարի՛: Բայց եկո՛ւ տես որ ամենէն անապատական կղզիացումօ՞քն ալ պրական արուեստագէտը չի կրնար անջատուիլ ազգային

արհաւարալից իրականութիւնէն, ու երկինքին աստղերուն ու գետնին աւազներուն մէջ մխրճել իր բովանդակ ուշադրութիւնը: Գրականութիւնը կեանքէն կը սնանի, և ամէն ժամանակէ աւելի այս վայրկեանը չէ՛ր զոր մենք ընտրած պիտի ըլլայինք օտար կեանքով կամ կեանքի օտարտի երևոյթներով միայն շահադրագրուելու... Եթէ Հայուն կսկիծն ու երազն երգելու իրաւունքը չէք զլանար մեզի, անոր ամենաստիպողական պահանջը մասնանշելու յաւակնութիւնն ալ շատ պիտի չի տեսնէիք... Եւ յետոյ, պէ՛տք է հասկնալ, վերջապէս, թէ հայրենի եղերական մահացումին հանդէպ պարզուած բարոյական այս մեռելութեան մէջ գաղափարի ամէն ճիգ կը ջլատուի, ամէն խոյանք կը կոտորի, կ'ըլնայ թեւթափ:

Համակրութեան հաւաստիքներն ու քաջալիրանքի խօսքերը չեն բաւեր գրողին եռանդն արծարծելու, պէ՛տք է որ միջավայրը ներշնչէ, ոգեւորէ զինք, թելադրական ու յանկուցիչ փաստերով:

Այս տողերը գրած պահուս Բօր Սայիտի կիլիկեան Ովասիսէն սիրելի ձայն մը կը հասնի ինծի: Վանի մեծ վտարանգիւն, Համբարձում Երամեանն է որ կը գրէ:

«Պատերազմի և կիրքերու խառնաշփոթութեանց մէջ Ձեր «այս խաղաղ աշխատանքը՝ մտքի և սրտի մշակոյթին նուիրուած՝ և այնքան կարող ոյժերէ ճոխացած, սրբարեւ հոգեպարար սնունդ մը կը մատակարարէ լուրջ գրականութեան ծարաւներուն:»

Անշուշտ, երբ «խաղաղ» կ'որակէ մեր աշխատանքը՝ «Սխուռան»-ի մեծայարգ վերատեսուչը չի մտածեր թէ մենք հոս «խաղաղ» սիրտերով թառած ըլլանք թուղթէ այս յուշարձանին վրայ, ինչպէս ինք՝ եգիպտահայ խոովքին մէջ այնքան դառնօրէն թալթըլելէ ետքը՝ գտած չի կրնար ըլլալ «խաղաղութիւնը» Բօր-Սայիտի իր վրանին տակ, ուր օրն ու գիշերն ի բուն կ'ունկնդրէ Սուէտիոյ քաջարի աղէտեալներուն աղետարչ լուսթեանը, և ուրկէ իր մտքին ամենատես նայուածքները Միջերկրականը կը ճեղքեն յաճախ, ու Տաւրոսէն մինչև Միջագետք կը հետեւին կիլիկիոյ եղերաբաղդ տարագրեալներուն հօգեվարքին...

Ո՛չ, չի՛ կայ գրադում մը որ մեզ, Արտասահմանի Հայերս, զատէր, զերծ կացուցանէր ըսպէին բռնաւոր, անդիմադրելի անգուհէն: Ապագայի խնդրական հատուցումներով ու անստոյգ վարկածներով միայն օրօրուելու, յուսապնդուելու հակումը տարապալմանօրէն միամիտ, գրիթէ տղայական ինքնախարութիւն մը կ'ենթադրէ իր անկեղծութեանը մէջ, իսկ՝ այլապէս՝ բռնադժօսիկ ջանադրութիւն մը՝ ներկային բարոյական պարտադրութիւններէն իուսափելու:

Կովկասն ահա՛ կուտայ ազգանշանը Նուիրական Միութեան :
Քեթրօկրատէն հեռագիր մը կ'աւետէ ըստոր հայ դարմանատար ու
հայրենանուէր ընկերութիւններու համագործակցութեան դաշինքը :

Ազգային-քաղաքական գետնի վրայ ալ նոյն համերաշխական
փրկարար սգին կը գերակռէ այսօր կովկասի մէջ :— Միքայէլ Վա-
րանդեան , որ իր Տփղիս ներկայութեամբը կովկասահայ մամուլին
վարկը կը բարձրացնէ այս պատմական շրջանին , ազդուօրէն ար-
տայայտուեցաւ արդէն ի նպաստ հայ քաղաքական բոլոր խմբակ-
ցութիւններու համերաշխութեան :

Ամերիկան ու Եգիպտոսը տակաւին պիտի ուշանան արձագանգ
տալու հայ գոյապայքարի օրուան գերագոյն կարգախօսին... :

ՍՈՒՐԷՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ

Ն Ա Փ Օ Լ Վ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՇԵՐ

« ... Napule Bella, e chi te po scurdal »

« ... Գեղեցիկ Նափօլի, ու ո՞վ կրնայ մոռնայ քեզ : »

ԺՈՂՈՎՐԻ. ՆԱՓՕԼԻԹԷՆ ԵՐԳ

Գու անձանօք երկիմներուդ նորանբոյլ ծովին մէջ լոյս
Ուր լուսընկան դաւեօրէն լուռ ու կարճորակ կը կարկրքի,
Եկայ հոգիս մրկերեչու, արդիական հոգիս անյոյս
Պապեղական, անհուն հոգիս, քրմահաննար արաբահիւս,

Անբուժելի ձանձրոյքներու, պատրանքներու ու վախերու,
Ասելուքեան ու հեզնանքի անանուն մեծ Կափառնայում,
Հոգիիս մէջ մելամաղձոս բայց լուսանդո՞րր վարկեաններով
Վայրի վարդեր ու ծիծաղներ, որպէս կեանքի նոր սասկուրիւն,

Կը լուսանան ու կը ծաղկի՛ն, ու մեհանոր խոր աւիթով
Կը գիւնեն գիս, ո՞վ Նափօլի, անմահ սիրոյ աստեղասուն,
Որ ըզձապի Արեւելիին պէս լիութեանդ մէջ նախնական
Բոլոր գետերը կիրքերուս սիրոյդ ծովին մէջ կը կանչե՛ս...

Հո՛ն ուր լացաւ Լեօփարսի, ա՛հ, մերք Եօրիք ու մերք Համլէք,
Պշտամասոյց Սօրէնթօիդ օրերնչապիւր մենութեան ծոց,
Իր արիւնոս յարքանակը բարձրացուցած մինչեւ Ասուած,
Խաչուած սիրոյ փոքրիկ Յիսուս՝ մահուան բաժակը քամելով,

Հին դղեակներ, հի՛ն աւաններ, Սանրա-Լուչիա՛, Փոսիլիփո՛յ,
 Ուրկէ անցաւ անյիշատակ Ռեմպօ բոկոսն ու վաշկասուն,
 Եւ ուր ին՛լա՛ն դժբաղդ Գաթիւլն աստղերուդ մեջ արտասուելով,
 Սիրսին վերհերը մեծաբա՛ց, Լեպեան անգո՛ւք Երբներուն տակ,

Ո՛վ Նափօլի, արեւելեան ծուլանցներով արեծրփուն,
 Ուր միամիտ ու հաննարեղ կ'երգէ այսօր լսածարօնի՛ն,
 Եւ ուր կեանք արդար ծիծաղ մըն է անփոյր ու հարցական,
 Աստղերուդ մեջ ես ընկղմած կ'ըմպեմ սիրսիդ գըւարք գինի՛ն...

Ու կը ժպտիմ ես կո՛յսերուդ, յիշատակովն Իզապօին,
 Ու մերք կուլամ ես գողունի, երբ կօնօլ մը քեքեւատոյր,
 Ծրփո՛ւն քնար, իր երգին հետ կ'արքընցնէ վիշտ մ'անանուն,
 Վիշտ մ'որ հազար կեանքեւ ապրած՝ իմ քախիծիս կ'եղբայրանա՛յ:

ԿՕՆՏՕԼԻՆ ՄԷՁ

Կը բարձրանայ երգն անբսոյգ, ե՛րգն ըսկեպսիկ ու մերք սրտում.
 — «Նաւարկե՛նք միշտ, ո՛վ իմ Հոգիս, որովհետեւ այս իրիկուն,
 «Հազար փուշեր սիրսիս միտում կը լացունեն արի՛ւն-արցունք,
 «Նաւարկե՛նք միշտ, ի՛նչ փոյր եքե ես կ'արտասուեմ այս իրիկուն,
 «Ի՛նչ փոյր եքզի Սիրսի վերք մ'ե, կրկնուող նո՛յն, հի՛ն պատմութիւն ..
 «Երբա՛նք, երբա՛նք Ա՛յ չիդառնանք, ա՛յ չիդառնանք մենք վերբսին ..
 «Ցայգն է պայծա՛ն, աստղերն միայն քո՛յ ունկընդրեն իմ սրտնեջին ..
 «Ա՛հ, եքե դուն հասկընախր ցաւքս, ո՛վ կիմ. մի՛միայն դո՛ւն...
 «Նաւարկե՛նք միշտ Ի՛նչ փոյր Հեռո՛ւն ուր լուսընկսն կը ծփունի,
 «Մի՛նչեւ ծաղկի նոտեն արսիս մեջ, վերհերե՛ս, նոր վարդենին :»
 (Չայնր սակաւին կուլա՛յ միջոցին մեջ՝ «Voca vo'marenae» ..)

Նափօլի, 1915

ՀՐԱՆՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

ՄՏԵՐԻՍ ԶԱՅՆԵՐ

ՍԻՐՏԸ

Երբ անդին օգոստափառ անբարոյականութիւնը մերկապա-
 րանոց կը հեզնէ ամէն սրբութիւն, երբ հաւատքի ու սիրոյ խող-
 խողումը աիւ և գիշեր յառաջ կը տարուի անպարագրելի մուկե-
 նութեամբ մը, երբ միլիոնաւոր սուրի շեղբեր անդուլ անդադար
 կը հնձնն մարդկային դալար կեանքեր, երբ կատաղած թնդանօթ-

ներու յիշոցքին առջև կը պայպանձին տիեզերական եղբայրութեան միամիտ տեսլապաշտներ, երբ առաւելագոյն նախճիրը դեռ, տակաւին կը շարունակուի յորջորջուիլ մեծագոյն յաղթանակ, երբ, վերջապէս, օրէնք, դաւանանք, զգացմունք, սկզբունք մնանկ կը հռչակուին մեծարարառ, ասդին ելլել սիրտի վրայ խօսիլը՝ առ առաւելն մարած հրարուխի վրայ հէքեաթ մը պատմելու պիտի նմանէր կարծես:

Ընդունելով հանդերձ թէ խելակորոյս աշխարհս իր առանցէն զարտուղած է, թէ քաղաքակրթութիւն կոչուած սնգուրուած խարդաւանանքը այլևս քօղազերծուած է, թէ մարդկութիւնը, գիծէն դուրս նետուած վայրաշարժի մը խօլական արշաւով, անդունդի մը զառիթափին վրայ կը գտնուի, թէ վերջապէս ժողովուրդներու միջև բացուած ահաւոր խրամը դիւրաւ լեցուելու յոյս չի ներշնչեր, մենք, ողորմելի նաւարեկեալներս, դարձեալ կը յամառինք ամպուռքի թուխպերուն մէջ որոնել ճաճանչ մը բարերար, յոյսի կաթիլ մը, և բարբարոս կոհակներուն վրայ փրկութեան լաստակ մը, հոգ չէ թէ յարգի շիւղերէ հիւսուած, որովհետև մենք ապրիլ կ'ուզենք, գէթ դարերէ ի վեր դարբնուած սկի երազի մը իրականացումին սկզբնական քաղցրութիւնները համտեսելու համար: Սիրտը կը կազմէ փրկութեան միակ լաստակը:

Սիրտը, այսօրուանը, կը յիշեցնէ մեզ թողլիք եղած պարտեզ մը, վիճակահանութեան վրիպած թիւ մը, նարաձևութենէ ինկած զգեստ մը, լարազուրկ քնար մը, անթուչուն վանդակ մը, հանգած վառարան մը և անաւիչ ու անպտուղ ծառ մը: Ասիկա, սակայն, այն գործարանն է որուն համար մեր նախնիք կ'ըսէին թէ կեանքին աղբիւրն է, սրբազան զգացումներու բոյնը, դիւցազնութեան դարբնոցը, սիրոյ խորանը, հաւատքին բուրվառը, երկինքի մանրանկարը, վճիտ երջանկութեան որորանն ու անդաստանը:

Ասիկա այն գործարանն է որ մսուրի մէջ պառկած հրէայ մանուկ մը աշխարհի փրկիչ ըրաւ. որ Սահակ և Մեսրոպ անուն ջուլտա մը ականակիտ Հայեր սուրբերու կարգը դասել տուաւ. որ վարդան անուն պարզ հայուրդի մը դիւցազնացուց. որ կլաստթոն անուն անտիտոզոս Անգլիացի մը Բարութեան Առաքեալ հռչակել տուաւ. որ Ժօֆֆրը անուն լուսէր Ծրանասացի մը իր Հայրենիքի փառքին ճարտարապետն ընելու վրայ է. որ «կամաւոր» համեստ անուան ներքև մանուշակօրէն պահուած հոգիները, որոնց բարև տալ չպիտի զիջանէին շատեր, մէկ օրէն միւսը հերոսներու վերածեց, կարծես մոգական գաւազանի մը հպումովը:

Առանց չափազանցութեան երկիւզի կարելի է ըսել թէ մարդ-

կութիւնը առ հասարակ ապիրատ գտնուած է այս կենսական գործարանին հանդէպ. միլիոններ կան այսօր, որոնք իրենց կօշիկին կամ փողկապին աւելի ուշագրութիւն կ'ընծային քան իրենց սիրտին. նոյնքան և աւելի կ'իներ՝ որոնք իրենց գլխարկին փետուրին և եղունգներուն դարձանուտին շատ աւելի խնամք կը տանին քան իրենց սիրտին: Բայց անիկա իրեն եղած այս վիրաւորանքին համար քէն չըներ. իր կենսագործող պաշտօնը կը շարունակէ աննման հաւատարմութեամբ և վեհանձնութեամբ, նման պարսիկ բանաստեղծ Հաֆըղի երգած ծառին՝ որ իրեն նետուած քարերուն փոխարէն համեղ պտուղներ կը շոյշլէ, և ժայռին՝ որ իր կողմ խորապէս պատուող հանքագործին ձեռքը գոհարներ կը լեցնէ:

Հին և նոր հայ տիպերու բաղդատական ուսումնասիրութիւնը ապահովարար շատ բան կորսնցնել պիտի տար մեզ մեր յոխորտանքէն: Առանց տարածուելու կարելի է ըսել թէ հիներուն մօտ կեանքին առանցքը կը կազմէր Սիրտը, խկ մեր մօտ՝ Գլուխը: Անոնց մօտ սիրոյ և պաշտամունքի առարկայ էր այն ամէնը՝ որ այսօր մեր մօտ ցամաք գիտութեան մը սահմաններէն անդին չանցնիր. ուրիշ բառով՝ անոնք կը սիրէին, մենք կը խորհինք: Անոնց սիրտը մերինին վրայ գերակշիռ առաւելութիւններ ունէր. անիկա կը նմանէր հասուն, առողջ նուռի մը, որուն բոլոր անկիւնները գրաւուած են գոհարատիպ հատիկներով. սէրեր, սըրբութիւններ, աւանդութիւններ, խուճկ ու պատարագ և երջանկութիւն լեցուցած, ողողած էին անոնց սիրտին մինչև յետին բջիջը: Նորերուս սիրտը պիտի նմանցնէի... դղուով, ուր միջուկի բարակ շերտին ու կուտերու ցանցառ շարքին վրայ կը փռուի յուսահատօրէն լայն պարապութիւն մը...

Մեր անհատական և ազգային գործերու անյաշողութեան էական պատճառը սիրտին տնտեսումը և գլուխին ձօնուած պաշտամունքին չափազանցութիւնն է: Բայց չէ՞ որ երկուքին զուգընթաց զարգացումը յառաջ պիտի բերէր ներդաշնակութիւն մը մեր կեանքին մէջ: Երկուքին միջև կեցած տարբերութիւնը մեզի կը յիշեցնէ այլանդակ սայլ մը, մին խիստ մեծ, միւսը խիստ փոքր անիւններով: Հրապարակին վրայ աւելի հաշուազիտութիւն, ճարպիկութիւն կը պահանջուի քան անկեղծութիւն, ճշմարտասիրութիւն ևն. պարկեշտութիւն, ուղղութիւն, բարոյական, սկզբունք ևն. բրածոներ դառնալու վրայ են մեր մօտ, բառարան կոչուած թանգարանին մէջ բանտարկուելու դատապարտուած:

Բայց պէտք է համոզուիլ որ ծանօթութեան, հմտութեան ունէ պաշար, մինչև որ սիրտին ճամբէն չանցնի, չի կրնար կամքը

գրդել ու գործ մը արտադրել, տարբեր բառով՝ զգալու՝ ենք որ կարեւանք: Հին սերունդին տոկունութեան, կենսունակութեան և ազգաչէն գործունէութեան ամբողջ գաղտնիքը հոս է. անոնք զգացող սիրտ մը ունեցան, և յաջողեցան իրենց զգացումները մարմնաւորել, ոմանք տաճարներու շինութեամբ, ոմանք վարժարաններու կառուցումով, ուրիշներ բարենպատակ հաստատութիւններով ու հասութարեր կալուածներով. և ամենքը միասին՝ ազգային կեանքին ու գոյքին հաւատարիմ անդապահութեամբ: Այսօր ինչ որ ենք և ինչ որ ունինք իբրև ուրոյն ժողովուրդ՝ կը պարտինք լոկ մեր նախնիքներուն ճոխ սրտին. որովհետև սիրտով է որ կ'ապրի ժողովուրդ մը, և ոչ լոկ գանկով: Գերազանցօրէն զարգացած գանկեր չի յաջողեցան անկումէ փրկել Հոովմը և հին Յունաստանը. մինչ, ասդին, Արարատի աչքերուն առջև, երկար դարերով, Սիրտը միս մինակ կը յաջողէր անկորուստ պահել արք մը ժողովուրդ, ի հեճուկս անսուազ գայլերու վոհմակներուն: Ներկայ տիտանեան պատերազմին համար ալ կարելի է ըսել թէ անիկա տեսնոն գանկին (եթէ կ'ուզէք ստամոքսին) և Ֆլանսական սիրտին միջև տեղի ունեցող մենամարտ մըն է:

Պատճառներ կան որ մարդիկ զգալու յոգնութիւնը յանձն առնել չեն ուզեր. նախ, որովհետև զգալէ առաջ խորհիլ կայ: Ո՛հ, ս'րքան հոծ է թիւը անոնց՝ որոնք պիտի նախընտրէին անթի մնալ, հիւանդ պառկիլ, թշուառ ըլլալ քան խորհելու դատապարտուիլ, բանականութիւնը կարծես կտրանք մը եղած ըլլար անոնց վիզին: Անոնց շարժումներուն ու գործերուն աւելի քան իննսուն առ հարիւրը մեքենական, ունակական են, ուղիղ բանին դրոշմը կը պակսի հոն: Շատեր խիստ գոհ պիտի մնային՝ եթէ չստիպուէին խորհիլ. եթէ բնաւ չի դատապարտուէին խորհուրդին հետեւելիք կարգ մը «զլխացաւերու»: Մարդկութեան այս անբանավար հակումը, սակայն, խոտոր կը համեմատի կեանքը վայելելու անոր մարմաջին հետ, որ հուսկ կը յանգի զգացումներու այլասերումին. որովհետև կեանքի իրական վայելքը սիրտի գործ է և ոչ ուղեղի:

Չգացումէն խոյս տալու, ուրիշ խօսքով սիրտը գոց պահելու երկրորդ պատճառն է՝ զգալէն յետոյ գործելու, սպառելու հարկը, որ անկազմ հոգիներուն մղձաւանջը կը յօրինէ: Մենք, Արեւելքցիքս, եթէ ծուլութիւնը չենք սիրեր, չենք ալ ատեր գան. ինչպէս տրիմարութիւնը խորհելու ճիգէն փախուստ մըն է, նոյնպէս ծուլութիւնը զգալու և կամենալու ճիգէն խուսափում մըն է պարզապէս: Մարդիկ տարօրինակ թիւրիմացութեամբ մը իրենց ջղային և դնդերային ուժերու անտեսութեան մէջ կը դնեն այն խնայո-

ղութիւնը՝ զոր կը կիրարկեն իրենց նիւթական վաստակին: Մարդ ա՛յնքան կ'ապրի որքան կը զգայ, և կեանքին արժէքը ա՛յնքան կը բարձրանայ որքան լայն կամեցողութիւն մը, այն է՝ ուժերու ընդարձակ կիրարկում մը կենայ անոր խորքին մէջ:

Խնդիրը, ուրիմն, զգացումներու մշակոյթին վրայ է: Սիրտը պատշաճօրէն պիտի կրնայինք նմանցնել մշակելի արտի մը, կամ շահագործելի հանքի մը, ուր անհամբեր՝ լոյս տեսնելու կ'սպասեն, ո՛վ գիտէ, ո՛քան թագուն գանձեր, ո՛րքան բեղուն հաւանականութիւններ: Կեանքի փիլիսոփայութիւնը և երջանկութեան արուեստը սերտիւ կապուած ըլլալով զգացումներու մշակոյթին հետ՝ աւելորդ չպիտի համարէինք քիչ մը յամենալ այս շահեկան նիւթին վրայ:

Ինչ որ է շնչառութիւնը թոքերուն համար՝ նոյնն է սէրը սիրտին համար: Սիրտին կեանքը ապահովելու համար մարդ ըստիպուած է սիրել բան մը անձ մը, կամ բաներ ու անձեր: Որքան բարձր ըլլայ մեր սիրոյն առարկան՝ նոյնքան լայն ու վճիտ կ'ըլլայ մեր ներքին կեանքին հորիզոնը: Մեծ գաղափարականներու և հոյակապ սէրերու պակասին վերագրելի են մեր ճգնժամութիւնները: Մեր նախնիքներուն սիրոյ վեհութեան ու ոռոշնութեան գաղանխքը՝ «ցեղին ճրագը վառ պահելու» բարձր գաղափարականին մէջ միայն պէտք է փնտռել: Իսկ մեր ազագուն սէրերը... Իրե՛նդկէսին շուրջը միայն կը գառնան: Սիրոյ սահմանը, հետեւաբար, մեծութեան ստուգանիչն է:

Բնութեան գեղարուեստի գրականութեան սէրերով սնանիլ, ուռճանալ քիչ սիրտերու արուած է. բայց այլասիրութիւնը ամենքին մատչելի, ամենէն ընթացիկ. շատ գեղեցիկ և շատ խոստացող զգացում մըն է: Եւ արդարեւ այսօր առիթը ո՛րքան բեղուն է. քանի՞ տասննակ հազարներ, հարիւրնակ հազարներ կը սպասեն մեր սիրտին տաքուկ մէկ պատգամին, կենսայորդ մէկ արտայայտութեանը, ապրիլ կարենալու համար: Երբեմն ո՛րքան աժան է երջանկութիւնը: Հայ սրբի մը տարեկան ծախքը ապահովել մեծ զոհողութիւն մը չի պահանջեր. գաղթականներու հայրենիք վերադարձը միլիոններու չի նայիր: Տեղս հասած ստոյգ լուրերու համաձայն՝ կարելի է այսօր քսար ղրուով զնել գերեվարուած հայ կիւն մը.. Լսեցի՞ք, ո՛վ Ոսկեհորթին երկրպագուները: Ալ ի՞նչ սիրտով պիտի կրնաք հանգուրժել որ սարդը շարունակէ իր ոստայնը հիւսել ձեր քնացող դրամներուն վրայ. ալ ի՞նչ ախորժակով պիտի կրնաք կլլել ձեր համադամ խորտիկները. ալ ի՞նչ մտայնութեամբ պիտի կրնաք երջանիկ զգալ՝ երբ, անդին, կալէն քշուած մղեղին պէս, օտնակոխ կ'ըլլան ձեր արեւնակիցներուն կեանքերը:

Եթէ այս ահարկու աղէտն ալ չի յաջողի թրծել մեր նկարագրերը, եթէ ա՛ն ալ անհրկի փոթորիկել մեր սիրտերը, եթէ ա՛ն ալ չի կարենայ թուռդ հանել մեր ժանգոտած ջիղերը, ա՛լ պէտք է խաչ մը դնել մեր վրայ. ա՛լ պէտք է որ պատմութիւնը խարանէ մեզ, իբրև մայրուրաց, իբրև եղբայրասպան, իբրև ազգաբաւ, իբրև սինլքոր: Արժանապատուութիւն զգացումը որքան հանրային՝ նոյնքան անձնական կարծիքին առջև ու՛ի իր տեղը. և մարդուս համար չի կայ անկում մը՝ որ հաւասարի իր անձնական համարումին առջև ի՛ր կրած կորանքին: Խիղճը, որ քան ալ գլխուն դարնուած ու ընդարձացած ըլլայ, պիտի տակաւին կրնայ մեր երեսին տալ մեր անկումը:

Թէ ինչո՞ւ բանաւոր կը դատուի մեր զգացումները մշակել, ազնուացնել:— Նախ՝ որովհետև սիրտին կոշումը կը պահանջէ այդ կեանքը տրուած է մեզի մարգագայել կերպով ապրելու համար. և զգալու քաղցրութիւնները ըմբռննող մարդիկ ո՛րք է գնով չի պիտի դաւաճանէին իրենց սիրտին, եթէ անիկա նոյն իսկ վիշտի խորանի մը վերածուած ըլլար.— և արդէն վիշտը այն է մեր կեանքին համար՝ ինչ որ է ստուերը պատկերին կամ աղցանը կերակուրին համար: Զգալը մարդուիլ կամ սնանիլ մըն է սիրտին համար. և զգացումը որքան մշակուի յղկուի նոյնքան կատարեալ կ'ըլլայ երջանկանալու և երջանկացնելու վայելքը, յար և նման ազամանդին՝ որ տաշուելէ յետոյ միայն ընդունակ կը դառնայ ծծելու և արտափայլելու արեւին ճառագայթները:

Երկրորդ՝ անմշակ թողուած սիրտ մը խոպան արտի մը պէս մոլախոտեր կ'արտադրէ. անիկա անպարտան գրադիլ, արտաշայտուիլ և արտագրիլ կ'ուզէ, եթէ անոր շնորհքով զրագում չի հրամցըրի՝ անիկա անօգուտ, թերևս նոյն իսկ վնասակար զրագում մը պիտի ճարէ իրեն համար. և այս վիճակը որքան շարունակուի՝ այնքան անատակ կը դառնայ մարդ ազնուական կեցուածքներու, ինչպէս ամիսներով լոյսէն զրկուած ձուկեր պիտի ժամանակաւոր կերպով կորսնցնէին իրենց տեսողութիւնը և շնորհալի շարժումները:

Այսօր գերագոյն փորձի ժամանակն է հայ սիրտին համար, անիկա կա՛մ ընդունակ պիտի հանդիսանայ հայրենաշինութեան գործին մէջ իրեն վերապահուած փառաւոր դերը կատարելու և կա՛մ սնանկ պիտի հռչակուի ազգերու խղճմտանքին և պատմութեան ատենին առջև. միջին ճամբայ չի՛կայ, ինչպէս Փիղիգական՝ նոյնպէս բարոյական կեանքին ջերմաշափը սիրտն է: Վայելու է որ անիկա իր գրաւած գիրքով, մեր իրանին հասարակածին վրայ, շարունակ եռուզեռի մէջ գտնուի, արտադրել

կարինալու համար կեանքին ամենաճոխ ծաղիկները և ամենա-
քաղցր պտուղները: — Ո՛վ երջանկութեան պանդոյր որսորդներ,
դադրեցուցէ՛ք ձեր հալածանքները, ձեր հեւասպառ արշաւանք-
ները, ձեր անդադրում հնչուածները ի խնդիր երջանկութեան:
Ներհայեաց ակնարկ մը, զգալու փոքրիկ փորձ մը բուսական պի-
տի ըլլան ձեզ համոզելու՝ որ երջանկութեան բոյնը սիրտն է:
կեանքը ա՛յնքան քաղցր պիտի թուի ձեր պասքած շրթներուն՝
որքան յաջողիք զգալ, սիրել և գործել: Իւրաքանչիւր ունեւոր
թո՛ղ իսկոյն որդեգրէ որբ մը կամ աւելի, և ահա նո՛յն բոպէին
պիտի զգայ սիրոյ և կենդանութեան աղբիւրներուն պծպծալը իր
մէջ: Երէկի անապատ կեանքին մէջ ովասիւս մը պիտի ծաղկի-
անհամ կենցաղի մը տափակութեան մէջ քերթուած մը պիտի ծլի-
տխրութիւնը սիրտերէն ու սենեակներէն փախուստ պիտի տայ
չէնչող երգերու ալիքներուն առջևէն. և կեանքը պիտի յանկարծ
ստանայ դոյն, ձև, իմաստ և հրապոյր: Գեղարուեստի բոլոր ար-
տադրութիւնները կը նսեմանան՝ մին բարերար, միւսը որբ՝ եր-
կու սիրտերու գրկախառնումի պատկերին առջև, որուն պիտի
ուզէի նմանցնել երկինքի ցօղին էջքը շուշանի մը սկիհին մէջ:

Գահիրէ 21 Մայիս 1916

Յ. Թ. ԳԱՅԱՆԱՆ

Ի ԽՈՐԱՅ ՄՐՏԻ

Մի՛րքսս՝ քեզի՛, սիրքսս, անհո՛ւն ցաւի աղբիւր,
Մի՛րքսս քեզի՛ կը սեւեռի սիրահայեաց,
Մի՛րքսս քեզի՛ կը յորդի միտս ակերով բիւր,
Մի՛րքսս, վիտէի ու դառնութեան սափո՛ր կոսրած...

Աչքերս քե՛զ կը փրցնրուեն անյուսօրէն,
Քե՛զ կը մըխան անձկոս աչքերս կարօտակեզ,
Աչքերս հետքիդ վրայ գերեզման մը կը փորեն,
Աչքերս ելեր Մահուան կ'երթան դազաղի պէս ...

ԶԱՊԷԼ ԹԻԻՐԱՊԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱ

(ՊԱՅՄՈՒԱԾՔ)

I.

Վաթսունըհինգնոց մը կար, խեղճ պառաւ մայրը, մինակուկ նստած պատուհանին առջեւ, Սէն Ժաք փողոցին մէջ, տան մը վերնայարկը, դիտելով իրիկունը որ կը մեռնէր քաղաքին վրայ: Բարիզի գարունը՝ որ ամեն պատշգամ ծաղկեփունջի մը կը փոխէ, անշուք ու նեղ պատուհանին քիւր զարդարած էր փոքրիկ արեւածաղիկներով՝ որոնց բաժակները, դեռ չի գոցուած, կը խմէին, հուսկ անգամ, վերջալոյսի կայծկլտացող սսկին:

Հայ մայր մըն էր ան՝ որուն տղան գացած էր, առաջին օրն իսկ, Ֆրանսայի համար կռուելու: Բարիզեան ամբոխը խելայեղած ու տարած էր զայն, իր հրեղէն խանդավառութիւն մէջ պարփակելով անոր հոգին, ամէն կեանք, ամէն բան, բոլոր երիտասարդութիւնը հեշտանքի և հաճոյքի յաւիտենական քաղաքին:

Վերջին օրը, վերջին գիշերը՝ զօր կ'անցնէր մօրը քով, տղան չէր կրցած քնանալ: Ինքն ալ, անոր հետ, փոքրիկ ճրագի մը լոյսին մէջ, հսկած էր մինչեւ առաւօտ, տարօրինակ ցաւով մը՝ որ տեսակ մը խորունկ և անհասկնալի երջանկութիւն մը կը թափէր անոր կուրծքին տակ:

Ուսանող էր ան, իր զաւակը, քսանըհինգ տարեկան, բժիշկ պիտի ըլլար: Առաջին տարին էր դեռ: Երջանիկ էին մայր ու տղայ, ուրիշ մէկը չունէին աշխարհին մէջ... Եւ հիմա կ'երթար ան... Ինչո՞ւ համար... Այսպէս մինակ և անտէր ձգելով մայրը... Չէր լացած, որպէս զի տղան ալ չի լար: Կայարանը, ամբոխին մէջ, ուզելով միւսներուն պէս ըլլալ, Ֆրանսացի մայրերուն պէս՝ որոնք իրենց կտրիճ և հերոսական զաւկըներուն կը ժպտէին, վերջին անգամ, երթաս-բարովի համոյրներով, լոյսին մէջ:

Կառախուճը կը շարժէր, անիւներու խուլ ազմուկով մը երկաթ գիծերուն վրայ, ու բոլոր կուրծքերը կը հեւային մէկ ձայնով մը լեցուն, յորդազեղ.

— Կեցցէ՛ Ֆրանսան ...

Այս գոռուած կը խառնուէր խեղճ հայ պառաւին հեծկըլտանքը, արցունքին մէջ խեղդուած.

— Կեցցէ՛ Հայաստան ...:

II

Վերադարձած էր մինակ, սեւ շային մէջ, փոքրիկ ու ծուած կռնակով, պզտիկ աղջկան մը հասակով, քայլերը թրթուռն:

Ճամբուն վրայ, նորածագ լոյսէն ողողուած, միեւնոյն խելակուրոյս շարժումն էր ամբոխին՝ որ կ'աննէր կը տանէր ամէն բան, անդիմադրելի հոսանքով մը ... Բոլոր տուները պարպուած էին փողոցներուն մէջ, ծովու մը կատաղի ալիքներուն պէս, կեանքի և լոյսի խանդով մը, ողողելով ամէն քար, ամէն սալայատակ, ամէն հող, ամբողջ Հայրենիքը:

Ինքը չէր կրցած խառնուիլ անոնց: Երկարօրէն արցունք թափելու կարօտ մը կար հիմա սրտին մէջ, կարօտ մը շուտով առանձին ըլլալու իր գաւկիւն հոգիին հետ:

Վերագարձած էր. ու տեսնելով տղուն պատկերը պատուհանին քով, կանանչ ու նեղ շրջանակի մը մէջ, զոր արեւի ճառագայթ մը կ'ոսկիզօծէր, մօտեցած էր անոր և ըսած էր ինքնիրեն.

— Աստուած իմ, ուժ տո՛ւր ինձի սպասելու համար, մինակ մի՛ ձգեր զիս կեանքին մէջ ...

Ու պատկերը վար տանելով մօտեցուցած էր իր շրթունքին և համբուրած էր զայն աչքերն արցունքով լեցուն, սիրտը մաշած, ցաւագին նախազգացումով մը:

— Աստուած իմ, մինակ մի՛ ձգեր զիս կեանքին մէջ ...

Օրերով, ամիսներով միեւնոյն երազն ըրած էր ան, իրկուներ, պատուհանին առջեւ նստած, մեղկ ստուերին մէջ ... Սպասած էր անոր, իր ուսանողին, ու տեսած էր անոր վերագարձը, գիրք մը ձեռքին մէջ, աղուոր և հպարտ հասակով՝ զոր վերջալոյսի վարդերը կը շրջանակէին ... Միեւնոյն երազը կ'ընէր հիմա: Կը տեսնէր Տիգրանը՝ որ կը ժպտէր հեռուէն, և իր անուշ աչքերուն մէջ տարօրինակ և անհուն գեղեցկութիւն մը կար՝ զոր մահամերձները կ'ունենան:

— Աստուած իմ, մինակ մի՛ ձգեր զիս կեանքին մէջ ...

Գիշերը ծածկած էր հիմա Սէն Ժօք փողոցը, պատուհանին արեւածաղիկները գոցուած էին արդէն ու խեղճ պառաւը կը սպասէր դեռ ... Ազիսարչ բան մը ունէր իր կեցուածքը սեւ չալին մէջ, ալիհեր գլուխը ծռած կուրծքին վրայ:

III

Նամակները՝ որոնք իր գաւկիւն սիրտը բերած էին իրեն, ճերմակ թիւերու պէս կ'իյնային անոր ձեռքերէն, երբ ան կը կարդար զանոնք: Չէր կրնար շարունակել, ձեռքերը կը դողային, կուլար, արցունքներով կը թրջէր զանոնք, վախ մը կար սրտին մէջ ... Վերջին նամակը երկու ամիս առաջ ստացած էր, այնուհետեւ բան մը չէր գրած Տիգրանը, ո՛ւր էր, վիրաւորուած էր արդեօք ... Չէ՛, մահուան վրայ չէր մտածեր մայրը ... Եթէ տղան մեռնէր, սրտին ցաւէն պիտի մեռնէր անշուշտ ինքն

ալ, շուտով, ու մէկը պիտի չունենար լացող իր գերեզմանին վրայ ... Բոլոր թուղթերը ծրարեց, իր զաւկին հոգին կար անոնց մէջ, ու ժպտեցաւ պատկերին, պատուհանին քով, միւսնոյն տեղը :

— Տիգրանս, Տիգրանս ... Աստուած իմ, տա՛ւր որ շուտով վերադառնայ, մինակ մի՛ ձգեր զիս կեանքին մէջ ...

Կը յիշէր ամէն բան, գիշերները, երբ քնանալ կը կեղծէր ու կիսարաց աչքերով կը նայէր տղուն գրասեղանին առջեւ . գեղեցիկ ու վարսագեղ գլուխը ծռած գիրքերուն վրայ՝ զորս մայրը չէր հասկնար ու կը հարցնէր շատ անգամ անոր աչքերը համբուրելով .

— Ըսէ՛, Տիգրան, ինչե՛ր կան այդ գիրքերուն մէջ, ինչո՞ւ ես ալ չեմ հասկնար ...

Յետոյ, շատ անգամ, կէս գիշերին արթննալով, երբ կը տեսնէր որ զաւակը չէր քնացած ու կը կարգար առանց յոգնելու, կը մօտենար անոր, մայրական խանդադատանքով մը լեցուն, և կ'ըսէր .

— Մե՛ղք են աչքերուդ . սիրական տղաս, տ' կը բաւէ ..

Միւսը չէր պատասխաներ, ու կը նայէր միտն իր պառաւ մօրը, ժպտագին՝ անուշ աչքերով ...

Հիմա կը յիշէր ասոնց ամենը, կը յիշէր վիշտով, սիրաբ լեցուն յուզմունքով, հոգեմաշ պատրանքով մը ... Իրիկունը կը սպասէր պատուհանին առջեւ, ցրուիչը նամակները կը ցրուէր, իր զաւկէն բան մը չի կար, բան մը չի կար նորէն . Տեսաւ կին մը, մայր մը, իրեն պէս, պառաւ, սեւ շալի մը մէջ . որուն ցրուիչը նամակ մը կուտար ... Ինչո՞ւ մօրը ձեռքերը կը դողալին, երբ ան ծրարը բռնալով կը կարգար . ի՞նչ գրած էր տղան ... հեռաւոր տղան ... Փրանսայի փոքրիկ զինուորը ...

Բայց պառաւը ժպտեցաւ, նստակը դրաւ կուրծքին վրայ, շապիկին գրպանը, քալեց . ուրախ էր ան ... Տիգրանին մայրը հետեւեցաւ անոր արտասուելից նայուածքով մը՝ որ կ'ըսէր .

— Աստուած իմ, պահպանէ՛ քոյր տղաքը՝ որոնք մայրեր ունին, խեղճ ու պառաւ մայրեր ինծի պէս, մինակ, մինակ աշխարհին մէջ ... :

IV

Երկտող մը Տիգրանէն, փոքրիկ թուղթի մը վրայ գրուած մատիտով, դողողուն և հազիւ տեսանելի գիրերու պատկեր մը : Պառաւը կը կարգար լալով, մեծ վախ մը կար հիմա սրտին մէջ : Իր տղան կրտկին մէջն էր, ամենամեծ վտանգը կը սպառնար անոր : Թուղթը ծալլեց, դրաւ զայն իր կուրծքին վրայ, միւս մօրը պէս՝ որ հեռացած էր փողոցին մէջ ուրախ սրտով . ի՞նչ գրած էր անոր տղան ... Մինչգեւ ինքը ... Կը դողար, հեծկլտագին, ըսելով

միեւնոյն աղօթքը .

— Աստուած իմ, մինակ մի՛ ձգեր զիս կեանքին մէջ ...

Իրիկունը եկեղեցի գնաց ու ծնրագրեց Աստուածամօր պատկերին առջեւ, յոգնած, վիրաւոր սրտով : Իրեն պէս շատեր կային սեւաւոր մայրեր, մինաւոր քոյրեր, եկած էին խունկ ծխելու, ցաւագին աղօթքներով, յիշատակներու համար ... Եթէ ինքն ալ անոնց պէս ըլլար, Աստուած իմ ..

Երբ գուրս կ'ելէր, եկեղեցին պարպուելով, ինքզինքը խառնըւած դատա բոլորովին սգաւոր մայրերու հետ, Բարկիզ գիշերին մէջ ... Հայրենիքը կուլար, ու տակաւին հեռուն խրամատները կը կարմրէին, հազարներ կ'իյնային Ֆրանսայի տղաքներէն՝ սրոնց հետ իրենն ալ կար, իր գաւաղը ... Մահը կը գեղեցկացնէր գանոնք, բոլորն ալ, վերջին անգամ, անսահման ժպիտով մը՝ զոր Ստուերը չէր կրնար մարել ու կը մնար յաւերժօրէն խնկելի Յիշատակին մէջ գիւցազնական զաւկըներուն ... :

V

Վեց օրեր անցան ..

Մայրը կանչուած էր մեռած զինուորներու գոյքերը իրենց ծնողքներուն վերադարձնող գրասենեակէն Ուրիմն մեռած էր ան, Տիգրանը ... Պառաւը կ'երթար փոքրիկ ու թրթուռն քայլերով՝ որոնք մայթին վրայ տխուր ու մեղմիկ ձայն մը կը հանէին, միօրինակ : Սե շալին մէջ, զայն կոնակէն տեսնողը, հեռուն, պիտի կարծէր որ փոքրիկ ու սգաւոր աղջիկ մըն էր ան . Ի՞նչ պիտի տային անոր, իր տղուն հագուստները՝ զորս ան պիտի պահէր մասունքներու, պէս մինչև վերջին օրը, խնկաբուրելով, արցունքով, համրոյրներով պիտի ծածկէր գանոնք...

— Աստուած իմ, զիս մինակ, բոլորովին մինակ ձգեցիր կեանքին մէջ...

Վերջապէս, յոգնած, ուժասպառ, կեցաւ դրան առջև՝ ուր խռնուած էր մայրական բազմութիւն մը, սև շալերու, սև գըլխարկներու մեծ ալիքի մը պէս, անշարժ, թշուառութեան ու ցաւի ձեռքով մը գճագործուած Խառնուեցաւ անոնց, ճիշտ այն իրիկուան պէս, եկեղեցիէն հլքին, երբ գիշերը կ'իջնէր քաղաքին վրայ ..

— Աստուած իմ, բոլորն ալ ինձի պէս են, ասոնք, տո՛ւր որ այսուհետև շատ քիչերը գան հոս, իրենց մեռած տղաներուն համար ..

Գուրը բացուեցաւ . բազմութիւնը կորսուած էր հիմա պատերուն հտին . ինքը վերջինն էր, անհամարձակ, վշտագին վարանումով մը ..

Երբ զինքը կը կանչէին, մօտեցաւ իր տղուն անունը տալով, Ոպտեց առանց լալու : Արդէն լացած էր ան, աչքերը կարմրած էին, անոր խեղճ ու մարած աչքերը...

Քայց հիմա չէր լար, որովհետև մինակ չէր, ուրիշները կային, միևնոյն մայրերը Ֆրանսային, միշտ հերոսական՝ վտանգին ու մահուան մէջ, յիշատակի քաղցրութեամբ մը լեցուն իրենց նայուածքները .. Կ'ուզէր անոնց պէս ըլլալ նորէն... Ախ... ան-ս'նք .. Մինչև իսկ հիմա իրենց յաւիտենական սուգին մէջ, ինկած տղաներուն մահը լսելով, պատրաստ էին պռալու, խելախոր-րէն, հեւասպառ կուրծքերով, միևնոյն խօսքը՝ որ ամբողջ ժողո-վուրդ մը կրակով կը լեցնէր .

— «Կեցցէ՞ Ֆրանսան ..» Ինքն ալ անոնց պէս էր հիմա... Խորշումալից դէմքին վրայ ժպիտ մը կար, տարօրինակօրէն գեղեցիկ ժպիտ մը՝ որ աչքերուն մէջ իր լոյսը կը թափէր անծա-նօթ արևի մը մեղկ և անուշ ճառագայթին պէս... :

VI

Տղուն հագուստները, Ֆրանսացի զինուորի մը հաղուստները, նուիրական մատուցներ էին հիմա, զորս ան ծրարեց Ֆրանսա-կան դրօշակով մը: Իր գողգոջուն ու նիհար ձեռքերը, անոնց խոր-չերէն, ջերմութիւն մը կը զգային, անուշ և հեշտալի ջերմութիւն մը... Զուգին սիրտն էր անիկա՝ զոր մահը չէր կրցած առնել, ու կը տրոփէր տակաւին իր մայրական հոգիին մէջ...

Փոքրիկ աղջկան մը պէս՝ որ իր պուպրիկին հետ կը խաղայ, պառաւը հաճոյք մը կ'առնէր զինուորին հագուստները բանալով, ծալլելով, ծրարելով զանոնք ազնուապաշտօրէն ...

Քանի մը օրեր աշխատեցաւ, «Տիգրան» անունը «Հայաստան»ին հետ, խոշոր տառերով ասեղնագործեց դրօշակին վրայ: Յետոյ, տղուն պատկերին շուրջը, դափնիի մը պէս, բացաւ անոր եռա-գոյն ծալքերը, լոյսով լեցուն...

Դուրսը, Սէն Ժաք փողոցին մէջ զօրաբաժին մը կ'անցնէր: Քայլերուն միօրինակ ազմուկը լսելով պառաւը մօտեցաւ պատու-հանին: Բոլորն ալ երիտասարդ, կ'երթային մեռնելու, Ֆրանսային տղաքը .. Դրօշակը կը ծածանէր ստուերին մէջ, հրեղէն ծալքե-րով, իրիկուան բացվառուձէն ողողուած... Աժբխ մը կը հետե-ւէր զօրաբաժնին .. Կարօտահար սիրտ մը, մեծ ու վիրաւոր սիր-տը մեծ Հայրենիքին, կ'արիւնէր իրիկուան մէջ, Բարիզին վրայ... Հայ մայրը պատուհանէն դուրս, երկու ձեռքերով, իր դրօշակը բացաւ. անոր տակը, քիւրն արեւածաղիկները ոսկեղէն փունջ մը կը դնէին... Անոր ծալքերուն մէջ «Հայաստան»ը կար «Հայ զինու-որին» հետ, Ֆրանսային միացած՝ միևնոյն ցաւին, միևնոյն երա-զին մէջ: Իր բոլոր ուժովը, երբ զօրաբաժինը կը ծածկուէր գի-շերով, ան պրտայ .

— Երթա՛ք բարով, իմ տղաս ալ գնաց Ֆրանսային համար, ձեզի պէս, մեռնելու...

Երբ իր նայուածքը կը դարձնէր սենեակին մէջ, խաւարով լեցուն, տղան կը ժպտէր իր մօրը, և անոր ժպիտը, վերջին անգամ, կրկնակօրէն անհուն ու գեղեցիկ էր, որովհետև անիկա կուգար Ֆրանսայէն ու Հայաստանէն՝ մեռնող զինուորին աչքե-րուն մէջ... :

ԱՐՄԻՆ-ԵՐԿԱԹ

281-11

Ըսին ինձ, մայր,
Քե Պիւսիսկսի ջուրերն այն գիշեր խոովեցան,
Երբ հրոսները շնահան
Չարդեցին իր ասիերուն մօս
Հագարաւոր անմեղներ:
Եւ յորդեցան, յորդեցան
Հոն կոհակները ծովին...
Այիֆ-այիֆ գետը հիմա կը սանի
Արիւներանց հեղեղներ:
Ու մահը հոն, խաւարակուռ թելերով
Այ կը ծածկէ ամեն ինչ:
Ու գետին խօլ ճողփիւնին հետ ժանսօրեկ
Կը բարձրանան հոնդագին
Մահամերձի խուլ հիչեր,
Որոնք կ'երթան գիշերին մեջ հեւասպառ
Կորսւելու յախտեան...
Կը բարձրանան ահա՛ ձեռքերն եղեռնի
Դառնային դեմ սայրասուր,
Ու կ'իլնայ գանկը Եօթնամեայ մանուկին,
Գանկն ալեհեր ծերունիին ցաւասանջ ..
Եւ արգանդներ սրւիներով կը պեղուին
Ու զեմերու շկանիւնին մեջ անեղ
Կը լսուին խուլ աղաղակները անոնց
Որոնք ինկան, լրկլրւած,
Տարագրումի նամբուն վրայ ..
Ու կը ջարդուին հոն ջրամոյն, սրախողխող
Վեց հագարի չափ Հայեր,
Որոնց մեջ եեզ կը տեսնեմ, մա՛յր իմ անուռ .
Աչքերդ վիշտէն կուրացած,
Դուն կը նայիս մէջ մը ծովուն որ կ'ողնայ,
Մեյ մ'ալ երկիւնք՝ ուր ամպեր
Կը ծածկեն դեմքը լուսնին:
Ու դեռ խաւարը կը բերէ
Մահուան դողին հետ եեզի
Յիշատակներ, յիշատակներ ոսկեծղի...
Կը կարծես պահ մը գտած ըլլալ զիս քու մօսդ,
Եւ առանձին, կը խօսիս
Ինձի բառեր, կ'ուզես գրկել զիս ապա,
Քայց մահուան վիճը ոտքիդ տակ կը բացուի ..
Քեզ սիրելի վերջ այստան, մա՛յր իմ անուռ,
Վտարանդի, կը թափառիմ հիմա ես ..
Ե՛րբ, քե՛, ե՛րբ, պիտի գրկեմ դարձեալ եեզ ..
Ա իս, ե՛րբ, քե՛, դրամ գլուխքս կուրծքիդ՝
Պիտի դիտեմ ոսկեծի
Երկնի ասղերն արփառող...

Ե՛րբ դուն պիտի սեղմես զիս
Կուրծքիդ վրայ սիրաբոյր...
Ե՛րբ Պիւֆսիսկսը պիտի յորդի անգամ մ'ալ
Լեռներու յաղթ կոպերէն՝
Ուրկէ անդին մեր նախահարք ասեցոք
Կը պաշտօնն Անահիտն ..
Ա՛լ չեն գար, մա՛յր իմ անուշ,
Խրնիքներէն՝ յորդագեղ երգն ու խնծիլ,
Կամ աւօտին քաղցրաւաչ
Յրնծուն շերտն ու սիրերգներն...
Ե՛րբ, բո՛ւ, ե՛րբ, անգամ մ'ալ
Պիտի լրտեմ ձայնիդ հետ
Երգն հայրենի վերածընող դաշտերուն ..
Բայց կը լռես, հոգիդ վիշտերն են պատեր,
Ու կը տեսնեմ աչքերուդ մէջ մահազող
Մեծ լրտութեան արբեցնող հուրը դաժան...
Դուն կը լրտես ցեղին պէս որ կը խաչուի
Ասուածօրէն, բայց ահա՛
Աչքերուն խորք լուսեղ
Բրդրնկող ջահն ասելութեան կը պլպլայ:
Մա՛յր իմ անուշ,
Շրթներդ լուռ են յաւիտեան հարցերու...
Բայց ի՞նչ փոյթ, զի տակաւին
Կուգան, կուգան ալաղակներն ականջիս
Սրախողխող մանուկներու, կոյսերու,
Ու դուն խռոված ահա՛ ինծի կը ժրպիս,
Ի՛նչ գեղեցիկ մայրութեամբ,
Զի չեմ կրնար մօտնալ քեզ, ա՛հ, արդէն
Հոգիս վրէժի՛նն է կարմիր...
1916, Գահիրէ ՎԱՐԴԱՆ ԳԵՈՐԳԵԱՆՑ

ՄԵՐ ԱՊԱԳԱՅ ՄԵՐՈՒՆԴԻՆ ՀԱՄԱՐ

Անցեալ անգամ այս էջերուն մէջ, կարդացիք, անշուշտ, Սուրէն Պարթեւեանի տողերը՝ նուիրուած «մեր կրտսերներուն»։ Հրապարակագրին յատկատեսութիւնն ասկէ չօրս տարի առաջ ալ կը յայտնուէր, «Հոռանք»ի մէջ «Մեր դպրոցական տղաքներուն» տուած իր սրտցաւ ու դրական խորհուրդներովը, զօրս կը վերջացնէր սա իմաստալից պարբերութեամբ. «Թուանշաններուն կառչեցէ՛ք, որովհետեւ, կ'երդնու՛մ ձեզի, թէ Պիւթագորեան Ազիւսակին մէջն է ձեր փրկութիւնը...»։

Եթէ անցեալին մէջ չի կրցանք այսպիսի թանկագին խորհուրդներու նշանակութիւնն ըմբռնել, աններելի պիտի ըլլար

մեզ, այսուհետեւ, մեր սխալներուն, մեր վրիպումներուն վրայ
չանդրադառնալ :

Ներկայ համաշխարհային աննախընթաց տագնապը բազմա-
կնճիւտ հարցեր դրու ազդերու տոջեւ՝ ապագայ սերունդներու յա-
ռաջդիմութեան և բարօրութեան տեսակէտով : Ոչ մէկ ատեն մարդ-
կութեան արուած էր վազուան անդունդներովն այդ աստիճան մտա-
հոգուելու առիթը : Անցեալին լեռնակուտակ սխալները, զոր մի-
ջադգային արիւնահեղ տառմը շմորած մարդկութեան աչքին կը
ցցէր, տակաւ սրբագրել պէտք կ'ըլլար, համատարած ճիգերու
կեդրոնացումովը դէպի մէկ նպատակ — դէպի Հայրենիքի պաշտ-
պանութեան վսեմ գործը ...

Ո՛չ ոք կ'անգիտանայ այսօր այն հոկայ, այն գերմարդկային
ճիգը զոր կը թափէ Անգլիա, գլխէլ անցնելու, յաղթահարելու համար
իր մրցակիցն ու թշնամին՝ Գերմանիան : Ազնուական ու աներ-
կիւղ Ֆրանսան, — որուն լարած վէրտօծեան թակարդին մէջ ա-
միսներէ ի վեր կը գալարուի կաշկանդուած ու հեւասպառ Տեւ-
տոնը, — մեր զմայլած աչքերուն կը պարզէ այլապէս մխիթարա-
կան երեւոյթ մը . անոր հրաշագործ հանճարն անընկճելի, ան-
խորտակելի թու՛մը կ'ամրակերտէ կեդրոնական կայսրութեանց
համայնակուլ հոսանքին առջեւ :

Այդ փառաւոր խոյանքը դէպի գերագոյն զոհողութիւններ,
այդ հերոսական ընդդիմութիւնը — վերջնական յաղթանակին գը-
րաւականները — չի պիտի կրնային սակայն ինքզինքնին արժեցը-
նել, եթէ չունենային իրենց զօրավիգ գիտութիւնն ու ճարտար-
արուեստն իրենց բոլոր ճիւղերով : Առանց այս երկու գործօննե-
րուն իրարու հետ ունեցած սերտ կապակցութեան, անկարելի էր որ
պողպատն ու պղինձը, պայթուցիկ նիւթերն ու հեղձուցիչ հոսա-
նուտները բացարձակ առաւելութիւն մը ապահովէին տիտաննե-
րու պայքարին մասնակցող ազգերուն :

Ու մենք տեսանք թէ ի՞նչպէս, բազդատարար քիչ ժամա-
նակուան մէջ, դաշնակից ազգերը, պատերազմին շղթայած ան-
սահման զօւարութիւններուն յաղթելով, կազմակերպեցին իրենց
ճարտարարուեստական ամբողջ սիստէմը, և արդիացուցին ու բազ-
մապատկեցին իրենց արդիւնարեքական հնարաւորութիւնները :
Թշնամին, որ մինչեւ պատերազմին նախընթացը կը տիրապետէր
աշխարհի հրապարակներուն, զգաց դառնօրէն անգլիական կամֆին
և Ֆրանսական ճկուն մտքին ստեղծագործ ուժը :

Սակայն այս զմայլելի արդիւնքին կարենալ հանելու համար
արդէն պատրաստ սերունդ մը կը սպասէր ռազմաճակատներու
արիւնոտ վարագոյրին ետին : Այդ սերունդը, որ ինքզինք արժա-

նի կացուց յաղթանակի դափնիին, վտանգուած Հայրենիքին առաջին հրաւերին վրայ լծուեցաւ, անչաւհասնողօրէն, անձնուրացօրէն, հայրենապաշտպան գործին: Ձի' կայ արտագրութիւն մը, որուն պէտքն զգալի չըլլայ միլիտանտօր հոգիներէ բողկացած արգիական բանակի մը մէջ. չի' կայ սերունդ մը, որ ա՛յսքան չքեղօրէն, ա՛յսքան վեհօրէն կատարած ըլլայ իրմէ ակնկալուած ահմուտն այլ փրկարար դերը:

Հերոսներու այդ սերունդը, որ՝ գործատուներու և վիթխարի աշխատանցներու երկաթին ու մեքենային ժխորին կը խառնէ Մարտէյեզի տունական շէշտն ու Թիլիփրէքի հայրենաբաղձ մեղեդին, իր ձեռքին ճարտարութիւնն ու իր հնարամասութիւնը կը պարտի արհեստագիտական վարժարաններու: Ճարտարագէտէն մինչև համեռտ գործաւորը տիրացած է իր մասնագիտութեան, հիմնական կերպով սորված ըլլալով գայն՝ գործնականի փորձին ենթարկելէ առաջ:

* * *

Գաշնակից ազգերուն միւս փառքին՝ մեղուաջան գործաւորութեան պարզած այս հոյակապ ճիգին առջև մարդ կը տարուի մտածելու թէ ի՛նչու, Հայերս ալ, չենք կրցած ունենալ մեր մարզը և՛, մեր վարժ ճարտարները, որոնց լեզէտները պէ՛տք էին ողողած ըլլալ արդէն հայ աշխարհը, քաղաքակրթութեան ուսնվիրաններուն, մեր զինուորեալ պաշտելի երիտասարդութեան հետ բարձրացնելու, կոթողելու համար՝ ձեռք ձեռքի՝ ազատութեան լուսափայլ տաճարը: Ո՛ւր են մեր արհեստագիտական վարժարանները, ուրկէ դուրս պիտի գար լրջախոհ, ինքսովստան ու շինարար սերունդն ապագայ Հայաստանին:

Այսօր, կը զգանք մենք անոնց պակասը. իսկ վաղը՝ անհրաժեշտ պիտի դառնան անոնք մեզի, եթէ չուզենք համակերպիլ մեզ մրցակից ազգերու գերակշռութեանը:

Աժմէն աշխատինք, ուրեմն, գիտութեանց ու ճարտարարուեստներու հմուտ անհատներ պատրաստել մեր վաղուան սերունդէն, քանզի այդ այն վազն է ուր մեր ամայացած, քարուքանդ այլ շղթայակերձ Հայրենիքին վերածնունդը մեզմէ պիտի պահանջէ ձեռներէց, զբական ու աննկուն մարդիկ:

Եթէ մեր երէկը խաւարի ապերասան ասպետներուն քմահաճոյքին էր ենթարկուած, մեր վաղը պէ՛տք է տնօրինուի մեր իսկ ձեռքով. վերաւոր ու արիւնաքամ Հայաստանը մենք ենք որ պիտի կանգնեցնենք ոտքի: Աօրկա լա՛ւ գլտանաք, յոյսերնիս չի գնելու համար ուրիշին վրայ:

ԿԱՐՈ ՊԱՆԵԱՆ

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽՆԵՔՕՐԻՆ

(610 — 641)

ՀԵՐԱԿԼԵՍՍ (*) ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԿ՝ ԷԿԶԱՐԳԻ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԵՒ ԻՐ ՈՐԳԻՆ
ՀԵՐԱԿԼ՝ ԿԱՅՅՐ ԲԵԻԶԱՆԳԻՈՂՆԻ

ԲԱՆԱՍԷՐ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ՝ Կ. Յ. ԲԱՄՍԱԶԵՆԻՆ

Մօրիկ Հայկազն 608 ին Ափրիկէի ընդհանուր կառավարիչ՝ մարզպան նշանակած էր կապագովորացի հայ հարուստ և ազնուական ընտանիքի մը շառաւիղներէն մէկը՝ Հերակլէոս, որ հազին ծառայութիւններ մատուցած էր երկար տարիներ Պարսիկներու դէմ կռուելով՝ իբր հրամանատար բիւզանդական զօրազուններու։ Այս պաշտօնը ամենէն կարեւորներէն մէկն էր, զոր իրեն կը վստահէր Մօրիկ՝ ի նշան երախտագրութեան իրեն արեւնակից հայ սպարապետին մատուցած ծառայութեանց։ Հերակլէոս այն ատեն վաթսուներեք տարեկան մըն էր, որ իբր Փոխարքայ իշխեց ամբողջ Բիւզանդական Ափրիկէի վրայ, իրեն տեղակալ և աշխատակից ունենալով՝ Կրէկուար անուն իր եղբայրը։ Հայ Պատրիկներու այս սերունդը գրեթէ կէս դարէ աւելի իբր Մարզպան կառավարեց Եգիպտոսը, զոր ջանաց կարելի եղածին շարժ խաղաղ և բարգաւաճ վիճակի մը մէջ պահել, մինչեւ այն օրը երբ Արաբներու անտեղիտալի արշաւանքը նուաճեց զայն։

Այն պահուն, երբ Հայերը իրենց բնավայրին մէջ Պարսիկներու բնաջնջող քաղաքականութեան դէմ մահուան և կեանքի պայքարը կը մղէին, հայ ազնուականներ կամ սոսկականներ Բիւզանդական կայսրութեան մականը գարերով իրենց ձեռքն առած էին։ Հայը՝ իր հոգեվարքին մէջ՝ երբ բիւզանդական քրիստոնեայ քաղաքակրթութիւնը ամէն կողմէ փճացման սպառնալիքին տակ կը գտնուէր, Բիւզանդական կայսրութեան սահմաններուն մէջ, կուտար անոր ամենէն մեծ կայսրերը, զօրավարները, գիտնականները, եպիսկոպոսները, զօրականներն ու նահանգապետները։ Միջին Դարու մեջ, ասեմ մը, ամբողջ երկու դարու տեւողութեան ընթացքին, հայ սարսն է որ փառաբանութիւնը կը պահպանէր թէ՛ Արեւելի եւ թէ՛ Արեւմուտքի մէջ։

(*) Յայտօր ո՛չ մէկ ուսումնասիրութիւն հրատարակուած է մեր մէջ Հերակլէոսի մասին՝ իբրեւ ծագումով հայ կայսեր մը։ Մեր բանասերները կ'անգիտանան այս մեծ դիմքը, հակառակ որ Սեբեոս հայ պատմիչն ալ ընդարձակօրէն կը խօսի անոր մասին, առանց ակնարկելու անոր ծագմամբ Հայ բլրալուն։ Այս գրուածքս մէջ օգտուած եմ գլխաւորաբար ժամանակակից հեղինակաւոր բիւզանդագէտ Charles Diehl ի մէկ կարեւոր գործէն, զոր ուրախ եմ ներկայացնելու Եգիպտոսի ժամօրացնելով Եգիպտոսի մէջ է. դարուն իսկ Մեծ Նուպար փառան կանխող պետական հայ անձնաւորութիւն մը։

Ծ. Յ.

բարբարոսներուն դէմ: Բոլոր այն Հայերը որոնք ո՛ր և է պետական ծառայութեան մէջ կը գտնուէին Բիւզանդիոն, յունադաւան օրթոտոքսներ էին, արիւնով Հայ, բարբերով եւ զաղափարով յունացածներ, եթէ կարելի է այսպէս արտայայտուիլ: 602ին՝ Բիւզանդական կայսեր մը՝ Մօրիկի տեղ՝ դաւադրութեամբ գահը կը բարձրանայ Փոկաս՝ սպաննել տալով Մօրիկն իր ընտանիքով: Եւ սակայն չի կրնար փոփոխութիւն մը մտցնել Հերակլէսի և իր եղբոր պաշտօններուն մէջ, վախնալով որ յիշափոխութիւն մը կրնայ յառաջ գալ Ափրիկէի մէջ: Անոնք ալ վերապահ էին նոր կայսեր հանգէպ և առիթի կը սպասէին պոթեկալու: 608ին էր որ Հերակլէս վար կը դնէ կարգեգոնի նաւահանգիստին մէջ ցորեն. ներով բեռցուած նաւատորմից մը, որ ամէն տարի Ափրիկէի բերքը մթերած՝ Պոլիս կը տանէր:

Ամբողջ Պոլիսը, Մերակոյտը, պետական անձեր, նո՛յն իսկ Փոկասի մերձաւոր ազգականները լեցուած էին կայսեր կամայա. կան խժոժութեանց դէմ: Մինչեւ իսկ գաղտնի լուր կը զրկեն որ պէս գլ Հերակլէս Պոլիս գայ և տապալէ կայսրը: Այս վերջինը՝ Հերակլէսի կրնը՝ Եպիփանիան և իր տղուն նշանածը՝ Եւտոքսիան, որ Պոլիս էին այն ատեն, մենաստանի մը մէջ բանտարկել կուտայ:

Հերակլէս ծեր էր, բայց ունէր նաւատորմից մը, անձնուէր բանակ մը և տիրապետութեան տակ գտնուող Ափրիկէն ա՛րողջ՝ կազմ ու պատրաստ շարժելու իր մէկ հրամանին վրայ: Պոլսէն եկած բանտարկութեան և ամէն տեսակ անարդարութեանց լուրերը տակնուվրայ ըրին թէ՛ զինքը, թէ՛ իր զաւակը և թէ՛ կղայրը:

Փոխարքային տղան՝ Հերակլ զօռաւոր նաւատորմիցի մը գլուխն անցաւ, և իր ապագայ յաղթութեան իբր գրաւական նաւուն կայսերէն մէկէն Թեօքիֆեսի պատկերը կախեց, մինչ իր հօրեղբորորդին՝ Նիքիդաս Սուրիայէն ու Պաղեստինէն անցնելով, Պոլսոյ վրայ քալեց: Արգիւնքն այն եղաւ որ 610ին Հերակլ Պոլսոյ Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիին մէջ Սերգիոս Պատրիարքին ձեռքէն ընդունեցաւ կայսերական թագը:

Ափրիկէն առաջին անգամն էր որ կայսր մը կուտար: Հերակլէսները անասնձան ժողովրդականութիւն մը կը վայելէին իրինց իշխած սահմաններուն մէջ: Տեղացիները յօժարակամ կը զինուորազուէին ծառայելու համար կայսեր, որ «Նոր Օգոստոս» մը պիտի ըլլար, և զոր իր ժամանակակիցները, իր տարած մէկ քանի յաղթութեանց առթիւ, Մեծն Աղեքսանդրի նմանցուցին: Ափրիկէն միշտ իր հոգածութեան աւարկայ եղած էր, հոն ուր մանկութիւնը անցուցած ու իբր զինուոր մտրզուած էր և սիրած Բոքատոսի աղջիկը՝ Եւտոքսիան:

Իր կայսր հռչակուելու առաջին տարիներուն՝ Պարսիկները նուաճած էին Սուրիան, Պաղեստինը, Եգիպտոսի մէկ մասը, և Խորասանի զինուորները կ'սպաննային արդէն Պոլսոյ: Տեստական վիճակը սղորալի էր. ամէն կողմ սովի սպառնալիք, ժամախառն Պարսիկները Խաչափայտը գերեզարած էին, կողոպտած Երուսաղէմը և քրիստոնեայ բոլոր սրբարանները: Ամենքը կը խորհէին թէ Աստուած իրենցմէ երես դարձուցած էր: Հերակլ մտածեց պահ մը մայրաքաղաքը Ափրիկէ՝ կարքեղոն փոխադրել, հոն ուր սիրուած էր ժողովրդեան կողմէ ինք և իր կայսերական ընտանիքը: Ուզեց գաղտնի կերպով փոխադրել հոն կայսերական գանձը, բայց համբան նաւը ընկղմեցաւ: Երբ ժողո-

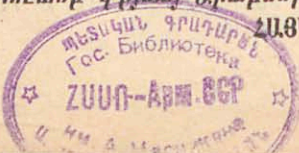
վուրդը լսեց, յուզուեցաւ և թոյլ չի տուաւ որ կայսրը հեռանայ: Սերգիոս Պատրիարքը՝ Հերակլը հրդուընցուց հանդիսաւոր կերպով Ս. Սոփիայի խորաններուն առջեւ, որ այլ ևս չհեռանայ և չլքէ իր ժողովուրդը: Իր այդ հանդիսաւոր խոստումին յաջորդեցին Պարսիկներուն դէմ իր յաղթանակները, որոնք զինքը Քրիստոնէութեան և կայսրութեան փրկիչն ըրին:

Հերակլ իր ուշադրութեան առարկայ ըրաւ Ափրիկէն: Իր հայրը, որ մեռաւ 611 ին, մինչեւ իր մահը տեղակալի պաշտօնը վարեց: Նիկէացի Յովհաննէս պատմիչը կ'ըսէ թէ՛ «Իր զուգին կայսր պսակուելէն քանի մը տարի վերջ հիւանդանալով սեռաւ նոյն իսկ կառավարութեան աթոռին վրայ: Անոր մահէն վերջ կայսերական բնտանիքէն Գրիգորը, իր հօրեղբայրը և հօրեղբօր տղան Նիքեատա՛ր՝ որ իրեն օգնած էր Փոկասը տապալելու, փոխարքայ եղան Եգիպտոսի վրայ, և տարիներով կուռեցան Արարներու և Պարսիկներու դէմ: Իր եղբոր և իր բոլոր պարագաներուն տուած էր ամենէն կարեւոր պաշտօնները, ինչպէս ըրած էին Մօրիկը և Փոկասը իրմէ առաջ: Նեպոտոթիոնը բիւզանդական քաղաքական կեանքի յատկանշական գիծերէն մէկն է:

Բիւզանդական Ափրիկէն է. դարուն սկիզբները համեմատ բար ամենէն բարգաւաճ և խաղաղ շրջանն էր որ կը բոլորէր: Բոլոր բնիկ տարրերը նուաճուած էին. քրիստոնէութեան դարձած էին մեծաւ մասամբ, այնպէս որ առանց երկիւզի էր որ Հերակլէոս Պոլիսը նուաճելու գործը կը յանձնէր իր զուգին և եղբորորդւոյն Նիքեատասի: Միսիոնարներ ամէն կողմ մուտք գտած էին, կրօնական շունչ մը՝ բիւզանդական եկեղեցիներէն ծորած խունկերուն խառնուած՝ հոգիները կ'արթնցնէր միատիքականութեամբ: Գրեթէ աղքատ չկար: Ժողովուրդը, աշխատասէր, կը զբաղէր վաճառականութեամբ, Ափրիկէի, Սիւրիոյ, Պոլսոյ հետ որուն ցորենի պաշարը ամէն տարի կը զրկէր: Ջիւար անկիւն մը որ մշակուած ու ծաղկած չըլլար, անգաստանները ցորենի ոսկէփառ հասկերով, ու պարտէզները՝ պտղատու ծառերով: Միւսիւման պտտիչներ սպառնար հիացմամբ կը խօսին այս մասին: Ան-նովէի կը գրէ՝ «Թրիբոլիէն մինչեւ Թանձէր, ամբողջ երկիրը միակ պուրակ մը և գիւղերու իրերայաջորդ շարունակութիւն մըն է:» Արարական արշաւանքէն առաջ գիւղեր և քաղաքներ, ամէն կողմ, զոր կը զեղազարդէին բերդակներ և բիւզանդական ոճով սիրուն եկեղեցիներ. որոնց հետքերուն միայն կը հանդիպինք այսօր ամալքներու ցրուածութեան մէջ. ուր կիսավայրի ցեղեր իրենց խեղճի կեանքը կը քաշքշեն տակուսին:

Եգիպտոս հակառակ իր բարգաւաճ և խաղաղ վիճակին, շատ չանցած՝ արարական տիրապետութեան տակ անցաւ: Բիւզանդիոն կը կորսնցնէր ծայրագոյն արեւմուտքի իր կալուածները: Վիսիքոթներու թագաւորը, Սիփիպութ, կ'օգտուի մէկ կողմէն Արարներու արշաւանքին և միւս կողմէ Պարսիկներու սպառնալից ընթացքին Հերակլի պատճառած անգոհանքէն. և կը նուաճէ Յուստինիանոսի գրաւած բոլոր երկիրները: Քանի մը տարի վերջ յոյն զօրավորները տեղի կուտան և կայսերական բոլոր հեռաւոր քաղաքները կ'իյնան Վիսիքոթներու ազդեցութեան տակ (621-631):

Արեւելքէն, 640 ին, Արարներն են որ կ'արշաւեն Եգիպտոս, և քրիստոնէական քաղաքակրթութեան ու Բիւզանդական կայսրութեան ազդեցութիւնը վերջ կը գտնէ այն օրը երբ Ափրիկէի Փոխարքան՝ Հայազգի Գրիգոր՝ Սիւֆիթիւլայի պարիսպներուն տակ հերոսական մահուամբ կ'իյնայ Արարներու ձեռքով:

ԾԱՆՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Կողմի երեսներուն վրայ իրենց ծանուցումն ունենալ փափաքողներէն կը խնդրուի դիմել մեզի, պայմաններուն մասին համաձայնելու համար:

Ա. Ղեբ սանդրիոյ Մէջ

Ա. Ղեբ սանդրիոյ մէջ « ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՅՈՒՇԱՐՉԱՆԸ » ին բաժանորդագրուիլ կամ ձեռքէ ստանալ փափաքողները կրնան դիմել Գ. Գ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻԻ:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ» փոստի միջոցաւ ստացողներուն համար բացուած է բաժանորդագրութիւն մը հետեւեալ կերպով.

Իւրաքանչիւր հասոյին (բաղկացած 10 տարի, իւրաքանչիւրը 24 մեծագիր երեսներէ) բաժնեգինն է 20 դր. ողջ: Դիմել հեղինակին՝ հետեւեալ հասցեով.

S. BARTÉVIAN

B. P. N° 1500

Le Caire

Գին իւրաքանչիւր տարի

2 ՂՐՇ. ՈՂԶ

ՆՈՅՆ ՇԵՂԻՆԱԿԷՆ

- 1.— ԲԱՅՔԱՅՈՒՄ (Սպառած)
- 2.— ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՐՀԱԻԻՐՔԸ (Սպառած)
- 3.— ՀԱՅՈՒՀԻՆ (Սպառած)
- 4.— ԱՐԻՒՆԻՆ ՄՍՏԵԱՆԸ 10 Ե. Ղ.
- 5.— ՉԱՅՆԸ ՀՆՉԵՑ ! 15 Ե. Ղ.
- 6.— ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՏԱՐԵՅՈՅՑԸ, Ա. Հասար (1914) 25 Ե. Ղ.
- 7.— » » Բ. Հասար (1915)
- 8.— » » Գ. Հասար (1916) 15 Ե. Ղ.
- 9.— «ՀՈՍԱՆՔ»-Ի ՀԱԻԱՔԱԾՈՒՆ 50 Ե. Ղ.

